

Wpływ wartości na rozumienie pojęcia demokracji

Katarzyna Jaśko • Małgorzata Kossowska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński

Prezentowane badania miały na celu opisanie sposobów postrzegania i rozumienia zjawiska demokracji przez Polaków – zaangażowanych i niezaangażowanych politycznie, studentów i osoby dorosłe. Dodatkowo postawiono pytanie o rolę, jaką w rozumieniu pojęcia demokracji odgrywają wartości, definiowane jako najbardziej abstrakcyjnie sformułowane ludzkie potrzeby i motywy. Pierwsze badanie, mające charakter eksploracyjny, umożliwiło ustalenie zawartości treściowej różnych wyobrażeń o demokracji. Zidentyfikowano trzy sposoby rozumienia demokracji: demokracja jako państwo prawa, demokracja jako państwo opiekuńcze i demokracja jako silne państwo narodowe. W badaniu tym poddano także analizie związków tych wyobrażeń z wartościami. Badanie drugie miało zweryfikować hipotezę o silniejszym związku wartości i określonych sposobów rozumienia demokracji w przypadku osób aktywnie działających w polityce w porównaniu z osobami niepodjętymi aktywności w tym zakresie.

Słowa kluczowe: wiedza polityczna, pojęcie demokracji, wartości

Wprowadzenie

Klasykzna, deliberatywna, konstytucyjna, proceduralna, radykalna, elitarna, feministyczna... to tylko kilka z pięćdziesięciu czterech określeń, które w ramach teorii polityki były lub nadal są łączone z demokracją (zob. Dryzek, 2004). Demokracja jawi się bowiem jako zjawisko niejednoznaczne, złożone i wieloaspektowe (Reykowski, 1993). Z psychologicznego punktu widzenia szczególnie interesujące jest, jak zjawisko to postrzegają przeciętni uczestnicy demokratycznego systemu politycznego. Co dla nich oznacza pojęcie demokracji? W niniejszym artykule skoncentrowano się na sposobach rozumienia przez Polaków systemu demokratycznego. Analizie poddano także związek postrzegania demokracji z systemem wartości, którymi obywatele kierują się w życiu. Mamy nadzieję, że te analizy pozwolą przybliżyć psychologiczny mechanizm leżący u podłoża indywidualnych wyborów i zachowań umożliwiających wprowadzanie i przestrzeganie zasad demokracji w życiu społecznym.

Katarzyna Jaśko, Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,
e-mail: katarzyna.jasko@uj.edu.pl
Małgorzata Kossowska, Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,
e-mail: malgosia@apple.phils.uj.edu.pl
Korespondencję w sprawie artykułu proszę kierować na adres:
katarzyna.jasko@uj.edu.pl

Specyfika reprezentacji umysłowych złożonych zjawisk politycznych, w tym zjawiska demokracji

Demokracja jest przykładem szerszej klasy zjawisk politycznych, które, podobnie jak inne społeczne fenomeny, odzwierciedlane są w ludzkim umyśle w postaci sądów, reprezentacji oraz teorii (Murphy i Medin, 1985). Warto podkreślić dystynktywne cechy, które odróżniają pojęcia polityczne od reprezentacji innych, bezpośrednio dostępnych zjawisk świata społecznego, a stanowią o specyfice poznania i wiedzy politycznej. Należy do nich wybiórcze konstruowanie rzeczywistości politycznej, będące wynikiem zarówno działania czynników poznawczych, jak i motywacyjnych, co pokazują między innymi badania nad integracyjną złożonością myślenia politycznego (Tetlock, 1986). Czynniki poznawcze decydują o pewnych deficytach w przetwarzaniu i gromadzeniu informacji politycznych – deficytach wynikających z dużych wymagań, jakie przed ludzkim umysłem stawiają zjawiska z obszaru polityki (Reykowski, 1993). Co więcej, pojęcia służące do ich opisu mają często charakter złożony i abstrakcyjny, a ludzie dysponują ograniczonymi możliwościami przetwarzania takich informacji, operowania nimi i ich zapamiętywania. Granice tych pojęć są płynne i interindywidualnie zmienne (Skarżyńska, 2005a). Analiza struktury wewnętrznej reprezentacji umysłowej terminów politycznych wykazała, że w dużej mierze mają one charakter prototypowy, charakteryzuje je brak jasno

ustalonych granic, duża rola cech niedefiniacyjnych: zbyt wąskich lub zbyt szerokich (Polkowska, Potocka-Hoser i Kurcz, 1992).

Dodatkowo, w przypadku części wyraźnie ukształtowanych pojęć wykazano ich silne powiązanie z afektem (zob. Mandrosz, 2002) oraz to, iż są one obarczone dużym ładunkiem ideologicznym (Jost, 2006; Sears i Henry, 2003). Pojęcia te są więc nie tylko reprezentacjami empirycznej rzeczywistości, ale także zawierają w sobie postulaty normatywne, które niezwykle trudno ulegają zmianom (Reykowski, 2002). W mniejszym stopniu są one podatne na konfrontację z rzeczywistością, ponieważ odnoszą się nie tylko do tego, „jak jest”, ale obejmują także przekonania o tym, „jak powinno być”. Niektórzy badacze wskazują także na motywacyjne podstawy utrzymywania określonych sądów i wyobrażeń o świecie politycznym, wskazując na ich silne powiązanie z celami i motywami jednostki (np. Jost, Glaser, Kruglanski i Suloway, 2003).

Uproszczony i wartościujący charakter pojęć, sądów i naiwnych teorii politycznych nasila się w przypadku małej wiedzy na temat zjawisk politycznych, nikłego doświadczenia w posługiwaniu się pojęciami politycznymi oraz silnego zaangażowania w kwestię lub spór polityczny (Reykowski, 2002). Takie cechy mają także wyobrażenia na temat demokracji.

Jak ludzie rozumieją pojęcie demokracji

Akceptacja lub odrzucenie ustroju demokratycznego zaczyna się w momencie, w którym utożsamiany jest on z określonym zestawem zasad i wartości, podczas gdy negowane są jego związki z innymi zasadami. Według Sartoriego (1998, s. 16) „(...) do lat czterdziestych ludzie wiedzieli, czym jest demokracja, i albo im się podobała, albo ją odrzucali. Od tamtej pory wszyscy głosimy, że podoba nam się demokracja, ale przestaliśmy zgadzać się, czym ona jest. Żyjemy więc, co charakterystyczne, w epoce zamętu w demokracji”.

Mówiąc o sporach doktrynalnych wokół pojęcia demokracji, badacze mają zwykle na myśli odmienne koncepcje tego systemu, kładące w różnym stopniu nacisk na kształtujące go zasady (Miklaszewska, 2002). „Zamęt w demokracji” dotyczy jednak także przeciętnych obywateli, którzy ten sam termin mogą rozmaicie interpretować. Z badań wynika, że wiedza i sposób widzenia świata społecznego stanowią użyteczną wskazówkę na drodze do zrozumienia ocen, jakie wystawiają systemowi społecznemu obywatele oraz sposobów, jakimi w nim działają (zob. Kossowska, 2005; Lachowicz-Tabaczek, 2004). Wydaje się więc, że sposób pojmowania demokracji jest jednym z czynników odpowiadających za stopień akcep-

tacji systemu, w którym obywatele funkcjonują, oraz za konkretne podejmowane przez nich działania.

W literaturze można wskazać kilka badań poświęconych temu zjawisku. Warto jednak zaznaczyć, że prace te są nieliczne, wyrastają z różnego zaplecza teoretycznego, prowadzone są też przy wykorzystaniu różnych metodologii. Dobrym przykładem są analizy rozumienia pojęcia demokracji zaproponowane w ramach międzynarodowych badań nad edukacją obywatelską (Husfeldt i Nikolova, 2003). W badaniach tych młodzież i studenci mieli określić, w jakim stopniu różne aspekty życia społeczno-politycznego pozytywnie lub negatywnie wpływają na demokrację. Analiza odpowiedzi ujawniła trzyczynnikową strukturę wyobrażeń na temat demokracji. Pierwszy z czynników odnosił się do praw i wolności indywidualnych. Drugi obejmował charakterystyki ograniczonej władzy i instytucjonalnych zabezpieczeń demokracji. Trzeci wiązał się z zagrożeniami dla systemu demokratycznego. Warto zauważyć, że w przytoczonym badaniu osoby miały ocenić skutki określonych działań czy zjawisk społecznych dla demokracji, a nie – jak to ostatecznie zinterpretowano – wskazać definicyjne charakterystyki demokracji. W kontekście badania pojęcia demokracji stanowi to poważne ograniczenie (Husfeldt i Nikolova, 2003).

Kilka badań nad potocznym rozumieniem pojęcia demokracji przeprowadzono także w ramach nurtu społecznych reprezentacji. W tym ujęciu reprezentacje zjawisk społecznych są kolektywnymi znaczeniami tworzonymi w procesie społecznej interakcji (zob. Trutkowski, 2000). Opisują rzeczywistość społeczną, umożliwiając tym samym jednostkom orientację w świecie społecznym. Pełnią jednocześnie funkcję komunikacyjną, dostarczając wspólny kod, w którym jednostki się porozumiewają. W tym nurcie społecznego konstrukttywizmu, sięgającym prac Moscovicio (1963, za: Trutkowski, 2000) na uwagę zasługują analizy Markovej, Moodie i Plichtovej (1995, za: Wagner, Duveen, Farr, Jovchelovitch, Lorenzi-Cioldi, Markova i Rose, 1999) poświęcone badaniu różnic w rozumieniu pojęcia demokracji w Szkocji i Słowacji oraz badania Magioglou (2003) przeprowadzone wśród młodych Greków.

Tradycja badawcza, koncentrująca się na ponadjednostkowych fenomenach, jest jednak odmienna od przyjętej w tym badaniu psychologicznej perspektywy społecznego poznania. Dla nas bowiem punktem wyjścia do formułowania oczekiwań są ustalenia poczynione na gruncie polskim przez Reykowskiego i zespół (1995). Szczegółowa analiza wskazywanych przez uczestników badania cech charakteryzujących demokrację ujawniła obecność dwóch podstawowych wzorców myślenia o demokracji:

standardu wolności i standardu opiekuńczości. Standard wolności skupiony był wokół wartości i instytucji demokratycznych. Osoby podzielające to pojęcie demokracji wiązały ją z takimi określeniami jak równość praw, brak cenzury, rządy większości, ale także poszanowanie praw mniejszości. W obrębie tego ujęcia udało się wyróżnić wśród badanych dwie podgrupy. Dla jednej z nich demokracja wiązała się przede wszystkim z instytucjonalną interpretacją demokracji. Drugiej grupie demokracja jawiła się jako system, który realizuje pewien zestaw wartości i to one właśnie stanowią o tym, czy system jest demokratyczny, czy nie. Drugi ogólny wzór demokracji, zidentyfikowany przez badaczy, został określony jako wzór opiekuńczości. Ta socjalna interpretacja łączyła demokrację z zapewnieniem obywatelom bezpieczeństwa, dobrych warunków życia i rozwiązaniem problemów uboższych członków społeczeństwa.

Przytaczane badania prowadzono w pierwszych latach funkcjonowania systemu demokratycznego w Polsce. Interesujące wydaje się więc pytanie, czy dłuższa „praktyka” funkcjonowania w systemie demokratycznym, którą nabyli jego uczestnicy od czasu opisanego badania, wpłynęła na bardziej adekwatne i zarazem powszechne rozumienie pojęcia demokracji. Stąd ponowne zapytanie Polaków, czym jest demokracja, wydaje się całkowicie uzasadnione.

Wyobrażenia o demokracji a wyznawane wartości

Demokracja jest złożonym i wielowymiarowym zjawiskiem, a jego percepcja nie obejmuje wszystkich charakterystyk i dymensji obiektywnie mu przypisywanych. Dla postrzegającego niektóre z wymiarów definicyjnych są bardziej dostępne i z większą łatwością reprezentowane w umyśle niż inne (Skarżyńska, 1995). Interpretując uzyskane wyniki, Reykowski (1995) podkreślał rolę ukrytych założeń, które decydują o tym, jakie elementy, określenia czy właściwości systemu są włączane w ogólny schemat demokracji, który jednostka posiada. Na selektywność postrzegania i zapamiętywania elementów rzeczywistości społecznej ma wpływ ich relatywna ważność dla jednostki (Lavine, Borgida i Sullivan, 2000). Sprawia ona, że określone fragmenty świata stają się bardziej znaczące i wyraziste, przez co łatwiej zauważane i lepiej zapamiętywane (Kunda, 1990).

Jedną z ważnych zmiennych opisujących subiektywne znaczenie obiektywnych danych są postawy. Związki pomiędzy postawami a posiadanym obrazem demokracji analizowała w swoich badaniach Jakubowska (1995, 1999). Badała ona między innymi poparcie dla komunikatów politycznych opisujących określone rodzaje systemów politycznych. Były to: ład liberalno-kapitalistyczny,

ład instytucji demokratycznych, ład narodowokatolicki, ład opiekuńczy oraz ład silnego prawa. Celem badania była odpowiedź na pytanie, czy osoby różniące się w rozumieniu pojęcia demokracji wykazują także różne preferencje polityczne w zakresie idealnych systemów społeczno-politycznych. Okazało się, że określone sposoby rozumienia demokracji łączyły się z poparciem dla odpowiadających im porządków społecznych.

Innymi czynnikami motywacyjnymi wartymi uwzględnienia w kontekście badania pojęcia demokracji są wartości. Podobnie jak postawy, niosą silny ładunek oceniający, a jednocześnie są bardziej centralnym niż postawy konstruktom (Bem, 1970, za: Feldman, 2003a). W większości teorii zakłada się, że wartości pełnią funkcję motywacyjną. Definiuje się je jako abstrakcyjne cele, do których jednostki dążą, a których osiągnięcie jest źródłem pozytywnych emocji. Wartości traktuje się więc jako motywacyjne konstrukty mające postać ogólnych, ale emocjonalnie oznakowanych przekonań, które służą jako idealne standardy oceny wydarzeń, ludzi, działań czy stanów (zob. Schwartz i Bilsky, 1994). Cele, do których się odnoszą, przekraczają szczególne sytuacje, są generalizacjami często pojawiających się dążeń (Braithwaite, 1998; Schwartz, 2006). Duży wkład w rozwój teorii wartości wniosły badania prowadzone przez Rokeacha. Podkreślał on, że wartości nie funkcjonują w izolacji, dlatego też jego celem było opisanie uniwersalnej struktury wszystkich najważniejszych wartości kierujących ludzkim działaniem w różnych warunkach kulturowych (Rokeach, 1973, za: Feldman, 2003a). Modyfikację modelu Rokeacha zaproponowali Braithwaite i Law (1985). W tym ujęciu, podobnie jak w teorii Rokeacha, można podzielić wartości na ostateczne i instrumentalne. Jednocześnie rozszerzony został katalog wartości społeczno-politycznych. Analiza czynnikowa przeprowadzona na tych wartościach ujawniła ich dwuczynnikową strukturę. Wymiar bezpieczeństwa obejmuje szczegółowe wartości związane z akumulacją i ochroną grupowych zasobów. Wymiar harmonii odnosi się między innymi do wartości współpracy, równości i pokoju. W ramach tego modelu oba te wymiary są od siebie niezależne, uzyskując w badaniach zerowe lub umiarkowanie pozytywne korelacje (Braithwaite, 1998).

W niniejszych badaniach wykorzystaliśmy teorię wartości zaproponowaną przez Shaloma Schwartz (Schwartz i Bilsky, 1994). Teoria ta wydała nam się użyteczna z kilku powodów. Samo ujęcie wartości w tej teorii jest zgodne z innymi proponowanymi w literaturze, a teoria została sformułowana na podstawie zakrojonych na szeroką skalę badań międzykulturowych (zob. Skarżyńska, 2005a). Schwartz zidentyfikował dziesięć ogólnych i uniwersalnych kategorii wartości. Pokazał, że ludzie w róż-

nych środowiskach mogą przywiązywać różną wagę do poszczególnych wartości, ale ważny jest sam fakt identyfikacji i zrozumienia danego konceptu wartości. Badacz podkreśla także relacyjną naturę wartości, czyli to, że mogą one być spójne lub, wręcz przeciwnie, pozostawać ze sobą w konflikcie. Realizacja jednej wartości może wobec tego pociągać za sobą konsekwencje dla innych wartości: może je wspierać lub stać na drodze ich realizacji (Schwartz, 2006). Wszystkie kategorie wartości zostały opisane na dwóch (prostopadłych) wymiarach. Jeden z wymiarów opisany jest przez określenia „wspieranie siebie/przekraczanie siebie, samotranscendencja”. Drugi wymiar wyznaczają wartości stymulacji i samokierowania na jednym biegunie oraz bezpieczeństwa, dostosowania się i tradycji na drugim. Krańce te skojarzono z otwartością na zmianę oraz konserwatyzmem i nastawieniem na podtrzymanie status quo (Schwartz, 2006).

Wielokrotnie w badaniach wykazywano związek sfery wartości z postawami i przekonaniem politycznymi (Tetlock, 1986; Henry i Reyna, 2007; Cohrs, Maes, Kielmann i Moschner, 2007). Według Rokeacha (1973, za: Feldman, 2003a) różnice pomiędzy głównymi XX-wiecznymi ideologiami – faszyzmem, socjalizmem, komunizmem i kapitalizmem – można przypisać różnemu wartościowaniu wolności i równości w ramach tych ideologii. Analiza treści wypowiedzi przedstawicieli tych ruchów politycznych potwierdziła te hipotezy (Rokeach, 1973, za: Feldman, 2003a). Z kolei Braithwaite (1998) pokazała związki tych orientacji wartości z liberalnymi i konserwatywnymi postawami. Do wartości nawiązano także w nowej conceptualizacji autorytaryzmu (Feldman, 2003b). Zaproponowano bowiem spojrzenie na postawy autorytarne jako na wynik przetargu pomiędzy chęcią zachowania społecznego porządku a wartościowaniem osobistej autonomii. Relatywna ważność którejs z tych wartości decyduje o tym, jak bardzo autorytarne lub, wręcz przeciwnie, liberalne przekonania będą udziałem jednostki (Feldman, 2003b).

Wartości pozwalają także przewidywać na poziomie jednostkowych zachowań i preferencji. Mają wpływ na postrzeganą atrakcyjność alternatyw w sytuacji wyboru, w której istnieje potencjalny konflikt aksjologiczny (Feather, 1995). Badanie przeprowadzone przez Schwartza i współpracowników w czasie wyborów do włoskiego parlamentu pokazały, że wartości były także dobrym predyktorem zachowań wyborczych (Caprara, Schwartz, Capanna, Vecchione i Barbaranelli, 2006). Z kolei międzynarodowe porównania dokonane przez Durieza i współpracowników (Duriez, Van Hiel i Kossowska, 2005) pokazały rolę odmiennych wartości w kształtowaniu się przekonań ideologicznych – prawicowego autorytaryzmu i orientacji

na dominację społeczną, a pośrednio także ich wpływ na poparcie dla określonych polityk. Społecznie podzielane wartości mogą także wywierać wpływ na poziom rozwoju ekonomicznego społeczeństwa (zob. Skarżyńska, 2005b).

Przytoczone badania dowodzą związków pomiędzy wartościami a postawami i zachowaniami politycznymi. Związki pomiędzy abstrakcyjnymi celami a poznawczymi modelami otaczającej rzeczywistości społeczno-politycznej nie były jednak do tej pory szczegółowo eksplorowane. Jednocześnie wydaje się, że rola wartości jako „zasad kierujących działaniem” powinna ujawnić się także na poziomie percepcji, a nie tylko ewaluacji otaczającej rzeczywistości społeczno-politycznej. Skromnych dowodów na poparcie tych oczekiwań dostarcza badanie Schwartza nad rolą wartości uniwersalizmu w postrzeganiu imigrantów (Schwartz, 2007). Nie tylko postawy wobec imigrantów, ale także sposób definiowania ich roli w społeczeństwie były uzależnione zarówno od indywidualnych wartości uniwersalizmu, jak i od społecznie podzielanych wartości egalitarnych.

Rola zaangażowania politycznego a związek wartości i sposobów rozumienia pojęcia demokracji

Zaangażowanie polityczne ma znaczenie dla tego, jak ludzie myślą o świecie społecznym (Skarżyńska, 2002). Stąd uwzględnienie osób aktywnych politycznie w badaniu nad postrzeganiem demokracji i czynnikami na nie wpływającymi wydaje się istotne z dwóch powodów. Po pierwsze, u osób zaangażowanych politycznie czynniki motywacyjne powinny odgrywać większą rolę w determinowaniu sposobu myślenia politycznego niż u osób niezaangażowanych. Polityka stanowi bowiem w przypadku tych osób obszar znaczący, w obrębie którego mają one w większym stopniu sprecyzowane poglądy i przekonania niż osoby niezaangażowane politycznie. Posiadanie skryształizowanych politycznych postaw może z kolei wpływać na percepcję świata społecznego, w tym także na gromadzenie informacji zgodnych z postawami (zob. Bohner i Wanke, 2005). Ma to związek z takimi procesami poznawczymi, jak selektywność uwagi i wybiórcze opracowanie doświadczeń i informacji na temat istotnego obiektu postawy. Na ważność informacji wpływają z kolei motywy i potrzeby zarówno te bieżąco realizowane i najbardziej dostępne, jak i te najbardziej trwałe i abstrakcyjne, jakimi są wartości (Holbrook, Berent, Krosnick, Visser i Boninger, 2005).

Warto zauważyć, że większe zaangażowanie emocjonalne nie musi prowadzić do wiedzy bardziej złożonej i dokładnej. Z reguły prowadzi ono do wyboru bardziej selektywnych strategii szukania informacji prowadzących do wybiórczego i zniekształconego obrazu rzeczywistości

(Lavine, Borgida i Sullivan, 2000). Pokazują to także badania nad obrazem świata u osób autorytarnych. Na przykład Mirels i Dean (2006) prosiły uczestników swoich badań o wypowiedzi na temat określonych kwestii społecznych, takich jak homoseksualizm, równouprawnienie kobiet, położenie gorzej sytuowanych członków społeczeństwa. Ustalono, że zgodne z wyznawaną ideologią reprezentacje tych zjawisk związane były u osób autorytarnych, w porównaniu z nieautorytarnymi, z niedoszacowaniem, a niekiedy przeszacowaniem pewnych czynników (np. liczby oszukujących przy pobieraniu zasiłku dla bezrobotnych, liczby kobiet przerywających zbyt późno ciążę czy homoseksualistów chorych na AIDS).

Badanie osób zaangażowanych politycznie jest także ważne z praktycznego punktu widzenia. Sposób, w jaki myślą one o swojej roli, o funkcjonowaniu demokracji i wartościach, jakie jej przypisują oraz motywy ich wyborów wyznaczają pole, w jakim działają. Dominująca postawa i sposób myślenia wśród elit może stać się czynnikiem decydującym o powodzeniu lub porażce konkretnych rozwiązań politycznych. Jednym z celów proponowanego badania było wobec tego sprawdzenie, czy wartości silniej wpływają na reprezentację demokracji w grupie osób zaangażowanych politycznie w porównaniu z osobami politycznie nieaktywnymi.

Badanie 1

Cel badania

Badanie 1 miało na celu sprawdzenie, jak dorośli Polacy rozumieją pojęcie demokracji i czy zróżnicowanie w tym zakresie zależy od zróżnicowania w zakresie wyznawanych wartości. Badanie to miało charakter eksploracyjny, stąd nie postawiono hipotez szczegółowych, choć zakładano, iż przywiązanie do wartości demokratycznych będzie związane z bardziej liberalnym sposobem postrzegania demokracji, opartym na poszanowaniu praw i wolności obywateli. Z kolei przywiązanie do wartości konserwatywnych powinno wiązać się z widzeniem demokracji jako siłowych regulacji zapewniających porządek społeczny i bezpieczeństwo.

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 197 osób. Osoby te pochodziły z następujących grup:

- 48 badanych to pasażerowie pociągu linii Kraków – Katowice, poproszeni o wypełnienie kwestionariuszy w trakcie podróży;
- 66 badanych to rodzice i nauczyciele uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum (w Krakowie) poproszeni o wypełnienie kwestionariuszy na zebraniach szkolnych (część z nich wypełniła ankiety na miejscu, więk-

szość wypełniła je w domu i oddała za pośrednictwem dzieci);

- 83 osoby to pacjenci prywatnego gabinetu rehabilitacji leczniczej oraz Niepublicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej w Krakowie, uczestnicząc od marca do kwietnia 2007 roku w programie rehabilitacji. Badani proszeni byli o wypełnienie kwestionariuszy pomiędzy kolejnymi wizytami w gabinecie.

Z ostatecznych analiz usunięto dane 15 osób, które nie odpowiedziały na wszystkie pytania w kwestionariuszu. Analizie poddano wyniki 105 kobiet i 77 mężczyzn. Średnia wieku wyniosła 37,85 lat ($SD = 12,59$). Z tej próby 97 osób zadeklarowało wykształcenie wyższe, 72 osoby – średnie, 10 – zawodowe, a 2 osoby – wykształcenie na poziomie podstawowym.

Metoda

W badaniu wykorzystano kwestionariusz wartości (PVQ, Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Harris i Owens, 2001, w tłumaczeniu Zaleskiego, wersja eksperymentalna, test niepublikowany) oraz skalę D Reykowskiego (1995) do badania pojęcia demokracji. Mierzono także subiektywnie oceniane powodzenie w życiu (mierzone na skali od 1 – „zdecydowanie złe” do 5 – „bardzo dobre”), zainteresowanie polityką (mierzone na skali od 1 – „bardzo małe” do 5 – „bardzo duże”) oraz preferencje polityczne (na 9-punktowej skali od –4 – „lewica” do 4 – „prawica”). Średnie powodzenie wyniosło 3,43 ($SD = 0,90$). Średnie zainteresowanie polityką było równe 3,09 ($SD = 1,16$). Średnia preferencji politycznych wyniosła 0,90 ($SD = 2,21$).

Pomiar wartości

Do pomiaru wartości wykorzystano skalę PVQ (Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Harris i Owens, 2001, w tłumaczeniu Zaleskiego, wersja eksperymentalna, test niepublikowany). Skala ta składa się z 40 twierdzeń opisujących osobę. Każda z pozycji odnosi się do jednej z wartości, na przykład: *Jest dla niego ważne, aby być niezależnym. Lubi polegać na sobie* (Samokierowanie); *Chce w pełni korzystać z życia. Jest dla niego ważne, aby dobrze się bawić* (Hedonizm). Badani określali na skali od 1 do 6, w jakim stopniu są podobni do osoby opisanej w danym twierdzeniu. Poszczególne wskaźniki wartości obliczano, sumując oceny pozycji przypisanych poszczególnym wymiarom wartości. Wskaźnik rzetelności testu α Cronbacha dla całej skali PVQ wyniósł 0,85.

Rozumienie demokracji

Do badania pojęcia demokracji wykorzystano skalę autorstwa Reykowskiego (1995). Składa się ona z 54 pozycji, będących określeniami różnych form rządów i życia

społecznego. Osiemnaście z nich odnosi się do systemu demokratycznego, sposobu sprawowania w nim władzy, wartości demokratycznych oraz potocznych określeń demokracji; 27 pozycji odnosi się do innych niż demokratyczne form władzy, m.in. władzy autorytarnej, władzy realizującej cele narodowe, władzy działającej na rzecz rozwoju wolnego rynku czy władzy opiekuńczej. W stosunku do każdego określenia badany miał wybrać jedną z czterech odpowiedzi: „niezbędna cecha demokracji”, „bardzo dobrze opisuje demokrację”, „dość dobrze opisuje demokrację”, „nie dotyczy demokracji”.

Wyniki

Rozumienie demokracji

Wyniki kwestionariusza zostały poddane eksploracyjnej analizie czynnikowej (EFA) metodą głównych składowych. Stosując test osypiska wyodrębniono trzy czynniki, których wartości własne wynosiły odpowiednio 8,04; 6,45 i 6,32. Pierwszy czynnik nazwany został „Demokracja

jako państwo opiekuńcze”. Pozycje najsilniej ładujące ten czynnik to: *Władza pomaga ludziom w potrzebie* (0,83), *Jest opieka lekarska dla wszystkich* (0,77), *Chroni się emerytów i rencistów* (0,75). Demokracja według tego rozumienia to takie państwo, które jest przyjazne obywatelom, oferuje im ochronę, w którym panuje powszechna życzliwość. Pozycje składające się na drugi czynnik w większości odpowiadają normatywnemu rozumieniu demokracji. Został on nazwany „Demokracja jako państwo prawa” i obejmuje on między innymi demokratyczne zasady wybierania i sprawowania władzy, równość wobec prawa oraz obecność pluralizmu światopoglądowego w życiu publicznym. Pozycje najsilniej ładujące ten czynnik to: *Sądy są niezależne* (0,68), *Żydzi i Ukraińcy będący obywatelami polskimi mają takie same prawa jak Polacy* (0,66), *Władza konsekwentnie przestrzega prawa* (0,66). Trzeci czynnik nazwany został „demokracja jako silne państwo narodowe”. Pozycje tworzące ten czynnik odnoszą się głównie do obecności tradycji narodowych, religii

Tabela 1.

Wynik eksploracyjnej analizy czynnikowej przeprowadzonej na pozycjach skali D w grupie dorosłych Polaków

	Państwo Opiekuńcze	Państwo Prawa	Silne Państwo Narodowe
Władza pomaga ludziom w potrzebie.	0,83	0,15	-0,03
Jest opieka lekarska dla wszystkich.	0,77	0,16	0,01
Chroni się emerytów i rencistów.	0,75	0,10	0,11
Chroni się interesy robotników i chłopów.	0,74	-0,14	0,24
Rząd dba o środowisko naturalne.	0,70	0,12	0,23
Ulice są bezpieczne.	0,69	0,27	0,15
Został rozwiązany problem mieszkań.	0,68	0,03	0,32
Panuje powszechna życzliwość.	0,68	-0,04	0,34
Jest dobrobyt.	0,62	0,14	0,13
Politycy, którzy wygrali, liczą się z przegranymi.	0,60	0,34	-0,14
Państwo dba, by ludzie wykształceni mieli dobre warunki życia.	0,58	0,04	0,34
Sądy są niezależne.	0,02	0,68	-0,20
Żydzi i Ukraińcy będący obywatelami polskimi mają takie same prawa jak Polacy.	0,02	0,66	-0,13
Władza konsekwentnie przestrzega prawa.	0,04	0,66	-0,09
Sejm nie może naruszać praw jednostki.	0,18	0,65	0,05
Społeczeństwo kontroluje władzę.	0,05	0,64	0,06
Jest swoboda tworzenia partii.	0,01	0,60	-0,17
Są wolne wybory.	-0,10	0,60	-0,06
Chroni się własność prywatną.	-0,13	0,58	0,22
Obywatel jest odpowiedzialny za dobro państwa.	-0,05	0,54	0,07
Zagrabiona własność jest zwracana.	0,28	0,53	0,04
Wszyscy mają jednakowe prawa wyborcze.	0,32	0,52	-0,15

Tabela 1. – cd.

	Państwo Opiekuńcze	Państwo Prawa	Silne Państwo Narodowe
Państwo nie wtrąca się do życia obywateli.	0,05	0,52	-0,06
Rozwija się wolny rynek.	-0,05	0,51	-0,10
Nie ma cenzury.	0,37	0,45	-0,12
Większość liczy się z mniejszością.	0,03	0,41	0,06
Policja zwalcza przestępców, nie martwiąc się zbytnio o to, czy działa zgodnie z przepisami.	0,27	-0,10	0,72
Młodzież jest wychowana w duchu religijnym.	0,05	-0,12	0,67
Polska jest dla Polaków.	0,38	-0,16	0,64
Wszystko opiera się na tradycjach narodowych.	0,19	-0,04	0,64
Interes Polski jest ważniejszy niż prawo międzynarodowe.	0,28	0,05	0,62
Ogranicza się wpływy cudzoziemców.	0,00	0,08	0,59
Rola związków zawodowych jest ograniczona.	0,07	0,17	0,56
Nie publikuje się wypowiedzi, które większość społeczeństwa uważa za niesłuszne.	0,04	0,03	0,53
Rządzą ludzie, którzy sprawdzili się w walce przeciw komunizmowi.	0,28	-0,14	0,48
Polska przewodzi wśród innych krajów Europy.	0,34	-0,14	0,45
Pielegnuje się tradycje Solidarności.	0,30	0,12	0,45
Są takie autorytety w państwie, których się nie krytykuje.	0,37	0,07	0,44
Dawni komuniści nie są dopuszczani do władzy.	0,35	0,01	0,42
Rząd decyduje, a nie dyskutuje.*	0,06	0,29	0,34
Jest bezrobocie.*	0,07	-0,11	0,29
Politycy troszczą się o dobro społeczeństwa.*	0,43	0,44	0,07
Władza realizuje żądania społeczeństwa.*	0,34	0,44	0,12
Nikogo się nie wywyższa.*	0,15	0,29	0,15
Ci, którzy mają przewagę, nie mogą narzucać swojego zdania.*	-0,06	0,25	0,27
Władza postępuje zgodnie z naukami Kościoła.*	0,47	-0,06	0,53
Panują wartości chrześcijańskie.*	0,52	-0,12	0,55
Są ciągłe kłótnie polityków.*	-0,26	-0,20	0,26
Popiera się ludzi przedsiębiorczych.*	0,39	0,27	0,07
Władza ma posłuch.*	0,19	0,25	0,33
Wzrasta przestępczość.*	-0,05	-0,16	0,33
Władza stara się przede wszystkim zapewnić porządek w państwie.*	0,38	0,33	0,39
Bogacą się tylko spryciarze.*	-0,14	-0,27	0,39
Rządzi większość.*	-0,10	0,05	-0,04

* Z dalszych analiz usunięto pozycje, których ładunki czynnikowe były niższe od 0,40 lub które łądowały więcej niż jeden czynnik.

oraz roli silnych autorytetów w życiu społeczno-politycznym. Wyniki analizy czynnikowej umieszczono w Tabeli 1. Wskaźnik rzetelności α Cronbacha dla czynnika Państwo Prawa wyniósł 0,86, dla Państwa Opiekuńczego – 0,91 a dla czynnika Silne Państwo Narodowe – 0,86. Dla całej skali D α Cronbacha wyniósł 0,91.

Analiza rozkładów poszczególnych wymiarów interpretacji demokracji pokazała, że najbardziej powszechne jest ujęcie będące w zgodzie z definicyjnymi wskaźnikami demokracji. Krzywa obrazująca rozkład czynnika „Demokracja jako państwo prawa” jest lewoskośna z dużymi liczebnościami w zakresie wysokich wyników

w tym czynniku (45% wyników w przedziale 50–60 na skali 15–60). Rozumienie demokracji jako państwa opiekuńczego ma rozkład normalny. Czynniki trzeci, ujmujący demokrację w kategoriach ustroju o podstawach narodowych, jest mało popularny wśród osób badanych. Rozkład wyników w zakresie tego czynnika jest mocno prawoskośny (61% wyników znajduje się w przedziale 13–20 na skali 13–52).

Związek reprezentacji demokracji i wartości

Zastosowana analiza regresji wielokrotnej miała wskazać najlepsze predyktory zmiennych zależnych, jakimi były reprezentacje demokracji. Najlepszymi predyktorami reprezentacji demokracji jako państwa opiekuńczego ($R^2 = 0,20$; $F_{[10,171]} = 5,55$; $p < 0,001$) okazały się wartości Tradycji ($\beta = 0,35$; $p < 0,001$), Siły ($\beta = -0,23$; $p < 0,05$), Stymulacji ($\beta = 0,23$; $p < 0,05$) oraz Osiągnięć ($\beta = 0,22$; $p < 0,05$). Analiza regresji zmiennej zależnej „demokracja jako państwo prawa” nie wykazała istotnego wpływu żadnej z wartości. Najsilniejszym predyktorem obrazu demokracji jako silnego państwa narodowego była Tradycja ($\beta = 0,55$; $p < 0,001$). Także wartości Bezpieczeństwa ($\beta = 0,19$; $p < 0,05$), Stymulacji ($\beta = 0,24$; $p < 0,01$) oraz

negatywnie Życzliwości ($\beta = -0,20$; $p < 0,05$) i Samokierowania ($\beta = -0,17$; $p < 0,05$) wpływają na ukształtowanie obrazu demokracji jako państwa autorytarnego ($R^2 = 0,34$; $F_{[10,171]} = 10,13$; $p < 0,001$).

Wyniki analizy regresji zebrano w Tabeli 2.

Dyskusja

Przeprowadzone analizy pozwoliły zidentyfikować różne rozumienia pojęcia demokracji. Mimo przypisanego temu pojęciu określonego obiektywnego znaczenia, w świadomości ludzi funkcjonują różne pozanormatywne wymiary tego terminu. W świetle uzyskanych wcześniej rezultatów (Reykowski, 1995; Jakubowska, 1999) oraz ogólnych ustaleń na temat charakteru pojęć politycznych jest to wynik zrozumiały. Złożoność zjawisk społecznych, w tym politycznych, dopuszcza większą dowolność w umysłowym ich konstruowaniu, a przez to rodzi większe interindywidualne zróżnicowanie tych pojęć. Należy zauważyć, że nie wszystkie uzyskane interpretacje demokracji mają taki sam status. Rozumienie zbliżone do normatywnego znaczenia tego pojęcia jest bardziej powszechne niż pozostałe dwie interpretacje. Jednocześnie nie wykazuje ono związków z wartościami.

Tabela 2.

Porównanie współczynników regresji (standaryzowanych) dla reprezentacji pojęcia demokracji (w nawiasach podano wartości błędów standardowych) w grupie osób dorosłych

	Państwo Prawa	Państwo Opiekuńcze	Silne Państwo Narodowe
Tradycja	0,01 (0,10)	0,35*** (0,09)	0,55*** (0,08)
Konformizm	-0,01 (0,10)	0,08 (0,09)	0,06 (0,08)
Samokierowanie	0,16 (0,10)	-0,16 (0,09)	-0,17* (0,08)
Egalitaryzm	0,12 (0,10)	-0,03 (0,09)	-0,14 (0,08)
Siła	-0,02 (0,10)	-0,23* (0,09)	0,01 (0,09)
Stymulacja	-0,02 (0,11)	0,23* (0,10)	0,24** (0,09)
Życzliwość	0,02 (0,10)	-0,03 (0,09)	-0,20** (0,08)
Bezpieczeństwo	-0,09 (0,10)	0,08 (0,09)	0,20* (0,08)
Osiągnięcia	0,12 (0,11)	0,22* (0,10)	0,08 (0,09)
Hedonizm	-0,13 (0,09)	-0,09 (0,08)	-0,06 (0,08)

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Brak wpływu wartości na obraz demokracji jako państwa prawa może wynikać z niwelującego wpływu adekwatnej wiedzy na temat tego, czym jest demokracja. Jeśli osoba zna znaczenie pojęcia, wówczas można spodziewać się, że subiektywne wpływy (motywy, cele, wartości) odgrywają mniejszą rolę. Zwiększa się z kolei ich znaczenie w przypadku wieloznacznych lub zupełnie nowych i nieznanymi bodźców. W przypadku odstępstw i zniekształceń normatywnej definicji demokracji wykazano związki z odpowiednimi wartościami. Rozumienie demokracji w kategoriach socjalnych lub autorytarnych wiązało się w obu przypadkach z silnym wpływem wartości Tradycji. Wspólnego mianownika państwa opiekuńczego, jak i silnego państwa narodowego można szukać w paternalistycznym modelu władzy, ingerującej w życie społeczno-ekonomiczne obywateli. Powoduje to, że im samym pozostawione jest mniejsze pole do działania. Może to stanowić atrakcyjną alternatywę dla tych, którzy nie lubią (nie są w stanie) sami podejmować decyzji i wolą zdać się na „umysł zbiorowy”. Wartości tradycyjne byłyby w uzasadniony sposób powiązane z takim widzeniem systemu społecznego, który w swym historycznym rozwoju ewoluował od postaci hierarchicznej i zamkniętej w kierunku bardziej egalitarnym i liberalnym. Dodatkowo, w przypadku osób patrzących na demokrację w kategoriach narodowych i autorytarnych, ich motywacja do postrzegania państwa w taki sposób może mieć źródło w silnej potrzebie bezpieczeństwa. Tak zorganizowany system może być oceniany jako bardziej predysponowany do zapewnienia bezpieczeństwa niż na przykład klasycznie pojmowana demokracja, w której swoboda ekspresji i wolność samostanowienia mogą stanowić zagrożenie dla odpowiedniego poziomu porządku i ładu społecznego. Ujemne związki z wartościami Życzliwości i Samokierowania są zgodne z hierarchicznym i zamkniętym modelem społeczeństwa, będącego elementem tak postrzeganej demokracji. Nieco mniej zrozumiałe są pozytywne związki obu pozanormatywnych obrazów demokracji z wartością Stymulacji. Możliwe, że wynika to ze specyficznego rozumienia tej wartości w badanej populacji. Warto zauważyć, że mimo zakładanego w teorii wartości negatywnego związku pomiędzy Stymulacją a Bezpieczeństwem, w badanej próbie nie wystąpił związek korelacyjny pomiędzy nimi.

Nie wystąpił też wpływ wartości Bezpieczeństwa i Egalitaryzmu na socjalną interpretację demokracji. Można by oczekiwać, że wizerunek państwa opiekuńczego wynikać może z potrzeby zapewnienia sobie lub innym członkom społeczeństwa odpowiednich warunków funkcjonowania. Wystąpił z kolei wpływ negatywny wartości Siły. Nieoczekiwanie ujawnił się pozytywny wpływ Osiągnięć na wizję demokracji jako państwa opiekuńczego. Do tej

pory wykazywano związki takiego rozumienia państwa z charakterystykami znamionującymi bezradność i poczucie braku wpływu (Reykowski, 1995). Duża wartość przypisywana Osiągnięciom przy niskim cenieniu sobie wartości Siły może wynikać z kompensującego charakteru wartości w stosunku do rzeczywistości. Możliwe, że w przypadku osób, które podzielają taką interpretację demokracji, dochodzą dodatkowe warunki w zakresie potrzeby osiągnięć. Mogłoby okazać się, że są to osoby, które na drodze do indywidualnych sukcesów, dla nich cennych, natrafiają na przeszkody, których zniesienia oczekiwałyby od państwa. Jest to jednak przypuszczenie, które należałoby poddać bardziej wnikliwej analizie w kolejnych badaniach. Podsumowując, można powiedzieć, że potwierdziło się przypuszczenie zakładające wpływ wartości na znaczenia przypisywane demokracji.

Badanie 2

Cel badania

Badanie drugie miało na celu sprawdzenie, czy zidentyfikowane wcześniej sposoby rozumienia demokracji pozwalają także opisać postrzeganie demokracji w grupie młodych Polaków oraz określenie możliwego wpływu zmiennej zaangażowania politycznego dla związków wartości i reprezentacji demokracji. Spodziewano się, że większa aktywność polityczna może nasilać wpływ motywacji na reprezentacje poznawcze na skutek większego znaczenia przypisywanego sferze politycznej. Zaangażowanie polityczne definiowano tu jako aktywność polityczną. W związku z tym zostało ono zoperacjonalizowane przez przynależność do organizacji politycznej (w przypadku tego badania były to młodzieżówki partyjne). Zaangażowanie kontrolowano także pytaniem o poziom zainteresowania kwestiami politycznymi.

Osoby badane

Osoby zaangażowane politycznie

Grupa ta składała się z 63 członków następujących młodzieżówek partyjnych:

- Młodzi Demokraci (Platforma Obywatelska) – 18 osób,
- Sojusz Lewicy Demokratycznej – 12 osób,
- Unia Polityki Realnej – 12 osób,
- Młodzież Wszechpolska – 9 osób,
- Prawo i Sprawiedliwość – 7 osób,
- Młoda Socjaldemokracja (Socjaldemokracja Polska) – 5 osób.

Osoby badane wypełniły kwestionariusze na zebraniach swoich młodzieżówek.

W grupie tej znalazło się 10 kobiet i 53 mężczyzn. Średnia wieku wyniosła 21,28 lat ($SD = 2,7$). Tak jak w Badaniu 1, uczestnicy oceniali powodzenie w życiu

(średnia = 3,74; $SD = 0,78$), zainteresowanie polityką (średnia = 4,57; $SD = 0,64$) oraz preferencje polityczne (średnia = 1,19; $SD = 3,18$).

Osoby niezaangażowane politycznie

Aby móc dokonywać porównań z grupą zaangażowanych członków młodzieżówek partyjnych przebadano grupę niezaangażowanych osób młodych (do 25. roku życia). W grupie tej znalazło się 88 osób:

- 39 studentów Akademii Górniczo-Hutniczej,
- 16 studentów romanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- 33 osoby poniżej 25. roku życia, które wzięły udział w badaniu pierwszym.

Ogólnie w grupie tej znalazły się 43 kobiety i 45 mężczyzn. Średnia wieku wyniosła 21,5 lat ($SD = 1,48$). Średnie powodzenie wyniosło 3,73 ($SD = 0,78$). Średnie zainteresowanie polityką było równe 3,01 ($SD = 1,13$). Średnie preferencje polityczne wyniosła 0,22 ($SD = 1,90$). W grupie tej kontrolowano ewentualne zaangażowanie w działalność polityczną. Żadna z badanych w tej grupie osób nie prowadziła takiej aktywności.

Metoda

W badaniu wykorzystano dokładnie te same narzędzia badawcze co w Badaniu 1.

Wyniki

Zainteresowanie polityką

Jak należało się spodziewać, obie grupy istotnie różniły się pod względem deklarowanego zainteresowania polityką. Średnia w grupie członków młodzieżówek wyniosła 4,57, a w grupie niezaangażowanych była równa 3,01 ($t = 9,88$; $df = 149$; $p < 0,001$).

Rozumienie demokracji

W celu sprawdzenia, w jaki sposób młodzi Polacy postrzegają demokrację, przeprowadzono confirmacyjną analizę czynnikową (CFA), testując model trzyczynnikowy ze skorelowanymi czynnikami. Testowanie modeli z większą liczbą pozycji narażone jest na uzyskanie wskaźników świadczących o niedopasowaniu (Bentler i Chou, 1987). Zredukowano więc liczbę pozycji przypadających na każdy czynnik. Zgodnie z sugestią Brooke, Russel i Price (1988), wybrano po pięć pozycji w ramach każdego z czynników uzyskanych w Badaniu 1, najsilniej ładujących poszczególne wymiary. Do oszacowania dopasowania modeli wykorzystano następujące wskaźniki: RMSEA (MacCallum i Austin, 2000), CFI (Bentler comparative fit index; Bentler, 1990) oraz χ^2/df (Bollen, 1989). Dobre dopasowanie modelu stwierdzamy wtedy, gdy wskaźnik RMSEA jest niższy od 0,06, CFI – wyższy od 0,80, a χ^2/df – niższy od 3 (Bentler, 1990; Hoyle i Panter,

Tabela 3.

Wynik confirmacyjnej analizy czynnikowej

	Państwo Prawa	Silne Państwo Narodowe	Państwo Opiekuńcze
Sądy są niezależne.	0,76	0,04	0,01
Społeczeństwo kontroluje władzę.	0,67	-0,07	0,14
Sejm nie może naruszać praw jednostki.	0,63	-0,04	0,20
Władza konsekwentnie przestrzega prawa.	0,61	0,13	0,29
Żydzi i Ukraińcy będący obywatelami polskimi mają takie same prawa jak Polacy.	0,50	-0,04	0,21
Młodzież jest wychowana w duchu religijnym.	-0,06	0,73	0,19
Interes Polski jest ważniejszy niż prawo międzynarodowe.	0,06	0,67	0,15
Wszystko opiera się na tradycjach narodowych.	0,00	0,61	0,26
Policja zwalcza przestępców, nie martwiąc się zbytnio o to, czy działa zgodnie z przepisami.	-0,20	0,45	-0,10
Polska jest dla Polaków.	-0,29	0,43	0,01
Władza pomaga ludziom w potrzebie.	0,17	0,16	0,78
Chroni się emerytów i rencistów.	0,04	0,07	0,74
Chroni się interesy robotników i chłopów.	-0,03	-0,06	0,74
Jest opieka lekarska dla wszystkich.	0,16	-0,09	0,73
Rząd dba o środowisko naturalne.	0,23	0,18	0,62

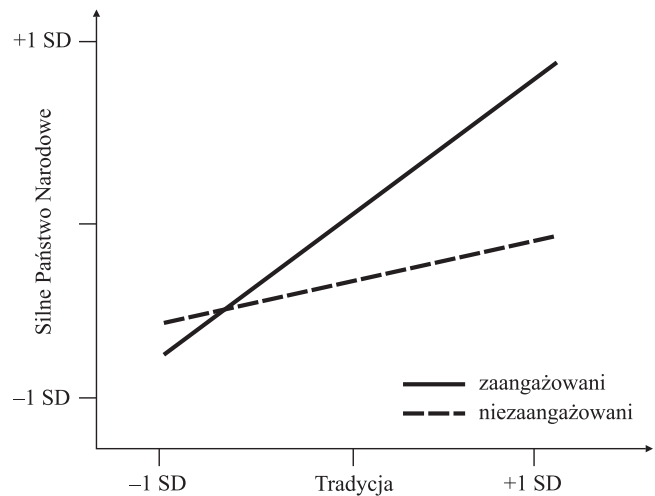
1995; MacCallum i Austin, 2000; Marsh, Balla i McDonald, 1988). Wskaźniki dopasowania testowanego modelu okazały się zadowalające ($RMSEA = 0,05$; $CFI = 0,91$; $\chi^2/df = 1,68$). Model trzyczynnikowy z nieskorelowanymi czynnikami uzyskał istotnie niższe wskaźniki dopasowania. Wskaźnik rzetelności α Cronbacha dla czynnika Państwo Prawa wyniósł 0,77, dla Państwa Opiekuńczego – 0,84, a dla czynnika Silne Państwo Narodowe – 0,73. W Tabeli 3 przedstawiono ładunki czynnikowe poszczególnych pozycji.

Porównanie nasilenia poszczególnych reprezentacji wykazało istotne statystycznie różnice jedynie w wypadku Silnego Państwa Narodowego. Grupa osób zaangażowanych politycznie w wyższym stopniu niż grupa osób niezaangażowanych podzielała tę reprezentację demokracji ($t = 2,22$; $df = 149$; $p < 0,03$). W przypadku pozostałych dwóch reprezentacji nie wystąpiły różnice między grupami.

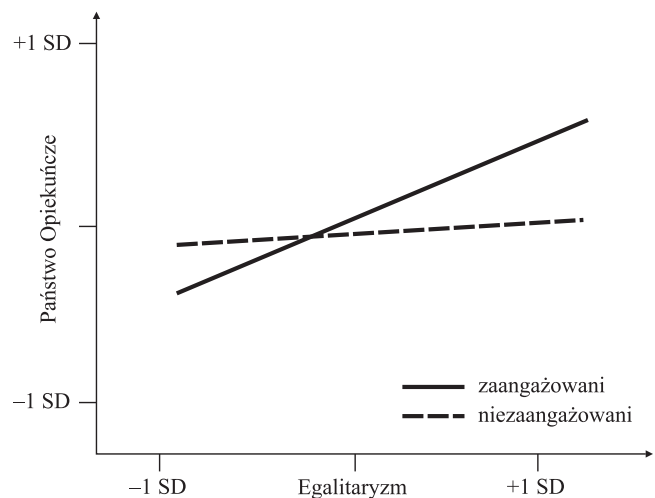
Wartości a pojęcie demokracji

Aby sprawdzić wpływ wartości i zmiennej zaangażowania politycznego na wyobrażenia o demokracji, przeprowadzono analizę regresji hierarchicznej w wersji zalecanej przez Aiken i Westa (1991). Wyniki zmiennych zostały przeliczone na skalę Z. Następnie wprowadzono zmienne niezależne do modelu w dwóch krokach. W pierwszej kolejności sprawdzono wpływ wybranych wartości oraz zaangażowania (po przekodowaniu zmiennej, *dummy variable*). Następnie włączano do regresji skalkulowany wcześniej iloczyn obu tych zmiennych. Przeprowadzono takie analizy odnośnie do każdej z reprezentacji demokracji. W wyniku tych analiz ustalono interakcję w dwóch przypadkach. Po pierwsze, Tradycja wraz z zaangażowaniem wpływa na reprezentację demokracji jako Silnego Państwa Narodowego ($R^2 = 0,26$; β dla interakcji = 0,17; $p < 0,02$). Dalsza analiza (*simple slope*) pokazała, że podzielenie wartości Tradycja u osób zaangażowanych silniej niż u niezaangażowanych wpływa na podzielenie autorytarnej wizji demokracji. Osoby, które nie podzielają tej wartości, niezależnie od zaangażowania mają słabszą tendencję do rozumienia demokracji jako silnego państwa narodowego. Zależność tę ilustruje Rysunek 1.

Po drugie, Egalitaryzm wraz z zaangażowaniem wpływa na reprezentację demokracji jako Państwa Opiekuńczego ($R^2 = 0,04$; β dla interakcji = 0,16; $p < 0,05$). Dalsza analiza (*simple slope*) pokazała, że w przypadku młodych niezaangażowanych osób socjalna reprezentacja demokracji nie zależy od wartości Egalitaryzmu, podczas gdy bardziej egalitarni aktywiści polityczni częściej łączą socjalne charakterystyki z demokracją. Zależności te poka-

Rysunek 1. Wpływ wartości Tradycja na spostrzeganie demokracji jako Silnego Państwa Narodowego w grupie osób zaangażowanych i niezaangażowanych politycznie.

Rysunek 2. Wpływ wartości Egalitaryzmu na postrzeganie demokracji jako Państwa Opiekuńczego w grupie osób zaangażowanych i niezaangażowanych politycznie.

zono na Rysunku 2. Dodatkowo okazało się, że wartości Bezpieczeństwa wpływają na tę reprezentację demokracji ($\beta = 0,27$; $p < 0,00$) w obu badanych grupach.

W przypadku Państwa Prawa nie odnotowano wpływu wartości na żadną ze zidentyfikowanych reprezentacji demokracji.

Dyskusja

Uwzględnienie w badaniu grup młodych działaczy partyjnych i osób niezaangażowanych w działalność polityczną przyniosło interesujące rezultaty. Analiza konfirmacyjna potwierdziła uzyskaną w pierwszym badaniu strukturę czynnikową w zakresie rozumienia pojęcia demokracji. Pokazano więc, że osoby młode rozumieją demokrację, podobnie jak osoby starsze – jako Państwo Prawa, Państwo Opiekuńcze i jako Państwo Narodowe.

Interesujące są jednak różnice w podzieleniu tych różnych sposobów widzenia demokracji w zależności od zaangażowania w politykę. Wyniki uzyskane w grupie członków młodzieżówek partyjnych pokazują, że zaangażowanie w życie polityczne nie powoduje jednoznacznie poprawnego (obiektywnego) interpretowania pojęć politycznych. Większa dostępność tematu i znajomość kontekstu politycznego wcale nie zmniejsza zniekształcającego wpływu innych czynników. Wręcz przeciwnie, w tej grupie uzyskano istotnie wyższy poziom podzielenia reprezentacji demokracji jako państwa autorytarnego niż w grupie nie-aktywistów. Wynik ten jest zgodny z przewidywaniami zakładającymi wystąpienie różnych sposobów rozumienia demokracji także u osób zaangażowanych.

Podobnie jak w badaniu pierwszym, nie stwierdzono wpływu wartości na reprezentację demokracji jako Państwa Prawa. Grupy różniły się między sobą pod względem wpływu dwóch wartości na pozostałe reprezentacje poznawcze demokracji. W przypadku młodych aktywistów politycznych wartość Egalitaryzmu istotnie wpływała na ich reprezentację demokracji jako Państwa Opiekuńczego, nie wywierając jednocześnie żadnego wpływu na podzielenie tej reprezentacji u osób nieaktywnych politycznie. Powiązanie wartości egalitarnych z wyobrażeniami na temat demokracji może wynikać ze specyficznej perspektywy przyjmowanej przez działaczy młodzieżówek. Perspektywa potencjalnych aktywnych uczestników władzy może powodować, że wizja państwa opiekuńczego jest raczej programem, jaki chcieliby realizować w polityce, a w mniejszym stopniu efektem oczekiwań formułowanych wobec państwa. Egalitarny i prospołeczny charakter wartości prowadzić może do akceptacji państwa opiekuńczego, odgrywającego aktywną rolę w życiu obywateli. Świadomość, że taki model państwa jest spójny z określonym – egalitarnym – światopoglądem i systemem wartości może być większa u osób politycznie zaangażowanych. Potwierdzałoby to większą spójność ich przekonań politycznych wykazywaną we wcześniejszych badaniach (np. Tetlock, 1986). Jednocześnie jest to zgodne z przypuszczeniem o silniejszym wpływie wartości na reprezentację poznawczą u osób zaangażo-

wanych politycznie. Brak takich związków u osób niezaangażowanych w polityczną działalność świadczyłby o odmiennych źródłach podzielenia socjalnej wizji demokracji. W ich przypadku nie jest ona efektem określonego aksjologicznego nastawienia.

Drugą wartością, która także różnicowała poszczególne grupy, była Tradycja. Zasadniczo, im bardziej tradycyjnie nastawione były osoby badane, tym częściej wiązały one charakterystyki państwa autorytarnego z demokracją. Taki sam wynik uzyskano w badaniu pierwszym. W grupie młodych osób nienależących do młodzieżówek partyjnych wartość Tradycji także wpływała na takie wyobrażenia o demokracji, jednak ten wpływ był słabszy niż u aktywistów partyjnych. Również ten wynik potwierdza hipotezę o silniejszym oddziaływaniu wartości na reprezentację poznawczą u osób zaangażowanych politycznie. Można powiedzieć, że w przypadku zaangażowanych młodych działaczy, posiadane schematy poznawcze w większym stopniu stanowią wyraz nastawienia, z jakim osoby te wkraczają w świat polityki. Wartości odgrywają ważną rolę podczas formułowania normatywnych przekonań na temat rzeczywistości politycznej. Potwierdzałoby to istotne związki pomiędzy subiektywnym stosunkiem do rzeczywistości, wyznaczanym przez wartości, oczekiwania i role, a podzielanym obrazem tej rzeczywistości.

Warto jednak zauważyć, że w wypadku trzeciej wartości mającej wpływ na reprezentację demokracji – Bezpieczeństwa – nie wystąpiły różnice międzygrupowe. Interpretowanie demokracji w kategoriach silnego państwa narodowego zależało od stopnia nasilenia tej wartości, ale wpływ ten nie był moderowany przez stopień aktywności politycznej. Możliwe, że wartość ta, w przeciwieństwie do Egalitaryzmu i Tradycji, nie jest związana z motywami, z jakimi młodzi ludzie angażują się w działalność partyjną, a tym samym nie odróżnia grup od siebie. O ile poprzednio przeanalizowane wartości, Tradycji i Egalitaryzmu, mogą być spójne z politycznymi przekonaniami młodych polityków, o tyle potrzeba bezpieczeństwa może być w mniejszym stopniu i raczej pośrednio powiązana z indywidualnymi przekonaniami politycznymi. Dlatego też jej wpływ na pojęcie wyobrażenia o demokracji może być niespecyficzny dla poszczególnych grup.

Wnioski końcowe

Poziom rozeznania jednostek w rzeczywistości politycznej, w której funkcjonują, obejmuje także wiedzę na temat zasad, na których opiera się system społeczno-polityczny oraz ich zrozumienie. Przedmiotem tego badania było zidentyfikowanie możliwych znaczeń, które obywatele przypisują demokracji, oraz określenie ewentualnego wpływu czynników motywacyjnych na zróżnicowanie

w rozumieniu tego pojęcia. Specyfika zjawiska demokracji podobnie jak innych zjawisk politycznych, czyni go szczególnie podatnym na zniekształcenia percepcji i oceny. Uzyskana wielowymiarowość pojęcia demokracji jest świadectwem tego, że ludzie, posługując się tym pojęciem, mogą pod nie podkładać różne znaczenia. To, jakie konkretnie będą to treści, w dużej mierze – jak pokazało przedstawione badanie – zależy od dzielanych wartości. Odwołując się do wcześniejszych badań prowadzonych nad pojęciem demokracji można także zauważyć, że uzyskane w obecnym badaniu znaczenia przypisywane demokracji są w większości spójne z wykazywanymi wcześniej różnicami w tym zakresie (Reykowski, 1995; Jakubowska, 1999). W przypadku dorosłych niezaangażowanych Polaków odstępstwa od normatywnego ujęcia demokracji wiązały się między innymi z wartościami Tradycji, Bezpieczeństwa czy Stymulacji. W przypadku młodych zaangażowanych Polaków w porównaniu z osobami młodymi niezaangażowanymi, odstępstwa te wiązały się z wartością Tradycji i Egalitaryzmu. Wykazane zależności pomiędzy badanym pojęciem a wartościami mogą stanowić użyteczny punkt wyjścia do dalszych analiz szczegółowych związków pomiędzy celami jednostek a specyficznymi dla nich sposobami myślenia politycznego. Interesująca byłaby także analiza wpływu tych wartości nie tylko na pojęcia, ale także na postawy i zachowania polityczne.

LITERATURA CYTOWANA

- Aiken, L., West, S. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park: Dage Publications.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.
- Bentler, P. M., Chou, C. P. (1987). Practical issues in structural modelling. *Sociological Methods & Research*, 16, 78–117.
- Bohner, G., Wanke, M. (2005). *Postawy i zmiana postaw*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bollen, K. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley & Sons.
- Braithwaite, V. (1998). The value orientations underlying liberalism-conservatism. *Personality and Individual Differences*, 25, 575–589.
- Braithwaite, V., Law, H. G., (1985). Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 250–263.
- Brooke, P., Russel, D., Price, J. (1988). Discriminant validation of measures of job satisfaction, job involvement, and organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, 73, 139–145.
- Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., Barbaranelli, C. (2006). Personality and politics: Values, traits, and political choice. *Political Psychology*, 27, 1–28.
- Cohrs, J. C., Maes, J., Kielmann, S., Moschner, B. (2007). Determinants of human rights attitudes and behavior: A comparison and integration of psychological perspectives. *Political Psychology*, 28, 441–469.
- Dryzek, J. (2004). Democratic political theory. W: G. F. Gaus, C. Kukathas (red.), *Handbook of political theory* (s. 43–154). London: Sage.
- Duriez, B., Van Hiel, A., Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the socio-political context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, 26, 299–321.
- Feather, N. T. (1995). Values, valences, and choice: The influences of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1135–1151.
- Feldman, S. (2003a). Values, ideology and the structure of political attitudes. W: D. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Oxford handbook of political psychology*. New York: Oxford University Press.
- Feldman, S., (2003b). Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism. *Political Psychology*, 1, 41–74.
- Henry, P. J., Reyna, Ch. (2007). Value judgments: The impact of perceived value violations on American political attitudes. *Political Psychology*, 28, 273–298.
- Holbrook, A., Berent, M. K., Krosnick, J. A., Visser, P. S., Boninger, D. S. (2005). Attitude importance and the accumulation of attitude relevant knowledge in memory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 749–769.
- Hoyle, R., Panter, A. (1995). Writing about structural equation models. W: R. Hoyle (red.), *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications* (s. 158–176). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Husfeldt, V., Nikolova, R. (2003). Students' concepts of democracy. *European Educational Research Journal*, 2, 396–409.
- Jakubowska, U. (1995). Politycy oraz cechy mentalności społeczno-politycznej ich zwolenników. W: J. Reykowski (red.), *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje* (s. 233–264). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jakubowska, U. (1999). *Preferencje polityczne. Psychologiczne teorie i badania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jost, J. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61, 651–670.
- Jost, J., Glaser, J., Kruglanski, A., Sulloway, F. (2003). Conservatism as a motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375.
- Kossowska, M. (2005). Poznawcze źródła przekonań politycznych. W: M. Kossowska, M. Śmieja, S. Śpiewak (red.), *Spoleczne ścieżki poznania* (s. 37–58). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108, 480–498.
- Lachowicz-Tabaczek, K. (2004). *Potoczne koncepcje świata i natury ludzkiej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Lavine, H., Borgida, E., Sullivan, J. (2000). On the relation between attitude involvement and attitude accessibility, toward a cognitive-motivational model of political information processing. *Political Psychology*, 21, 81–106.
- MacCallum, R., Austin, J. (2000). Applications of structural equation modeling in psychological research. *Annual Review*, 51, 201–226.
- Magioglou, T. (2003). Social representations of democracy: Ideal versus Reality. 1st Hellenic Symposium on Modern Greece, London.
- Mandrosz, J. (2002). Czynniki ograniczające racjonalność poglądów i zachowań politycznych. W: K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 164–186). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in Confirmatory Factor Analysis: The effects of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391–410.
- Miklaszewska, J. (2002). Demokracja – dzieje pojęcia. W: R. Legutko, J. Kłoczowski (red.), *Oblicza demokracji*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Mirels, H., Dean, J. (2006). Right-Wing Authoritarianism, attitude salience, and beliefs about matters of fact. *Political Psychology*, 6, 673–839.
- Murphy, G. L., Medin, D. L. (1985). The role of theories in conceptual coherence. *Psychological Review*, 92, 289–315.
- Polkowska A., Potocka-Hoser, A., Kurcz, I. (1992). Struktura wewnętrzna reprezentacji umysłowej terminów politycznych: stereotypy czy prototypy. W: *Kolokwia Psychologiczne* (t. 1, 159–184). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Reykowski, J. (red.). (1995). *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Reykowski, J. (1993). Psychologiczne antynomie demokracji. W: *Kolokwia Psychologiczne* (t. 2, s. 21–37). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Reykowski, J. (2002). Myślenie polityczne. W: K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 110–139). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Sartori, G. (1998). *Teoria demokracji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Schwartz, S. (2006). Basic human values: An Overview. www.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartz-paper.pdf
- Schwartz, S. (2007). Universalism values and the inclusiveness of our moral universe, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 711–728.
- Schwartz, S., Bilsky, W. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163–181.
- Schwartz, S., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5, 519–542.
- Sears, D. O., Henry, P. J. (2003). The origins of symbolic racism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 259–275.
- Skarżyńska, K. (1995). Potoczna percepcja i ewaluacja rzeczywistości społeczno-politycznej. W: J. Reykowski (red.), *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje* (s. 67–101). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Skarżyńska, K. (2002). Aktywność i bierność polityczna. W: K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 59–81). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Skarżyńska, K. (2005a). *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Skarżyńska, K. (2005b). W: M. Drogosz (red.), *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają* (s. 69–92). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tetlock, P. E. (1986). A value pluralism model of ideological reasoning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 819–827.
- Trutkowski, C. (2000). *Spoleczne reprezentacje polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Markova, I., Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95–125.

Values and understanding of the concept of democracy

Katarzyna Jaśko • Małgorzata Kossowska

Institute of Psychology Jagiellonian University

Abstract

The goal of the present research was to identify ways in which people understand the concept of democracy. The second goal was to find out to what extent accepted values can predict understanding of the concept of democracy. It was expected that different values should be associated with differences in meanings ascribed to democracy. These hypotheses were tested with a sample of young people and adults moderately interested in politics, and with young people engaged in political parties. The results were generally consistent with expectations. First, it was found that people revealed differences in understanding of the concept of democracy. The most popular was the concept that referred to normative features of democracy. The remaining two meanings of democracy were: identification of democracy with a welfare state, and with nationalistic and authoritarian rules. Values were found to be related to the accepted meaning of democracy: some values (e.g., Tradition, Egalitarianism) had more effect on political thinking than others (e.g., Hedonism). The relationship between values and the way participants understood democracy turned out to be moderated by the level of engagement in politics.

Key words: political knowledge, democracy, values

Złożono: 16.04.2008

Złożono poprawiony tekst: 2.11.2008

Zaakceptowano do druku: 7.11.2008